

Rychnovská, Lucie

Úvod: cíle, metodologie, struktura monografie

In: Rychnovská, Lucie. *Čeština Bedřicha Smetany : analýza Smetanovy česky psané korespondence*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2019, pp. 11-13

ISBN 978-80-210-9282-2; ISBN 978-80-210-9283-9 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141249>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1 ÚVOD: CÍLE, METODOLOGIE, STRUKTURA MONOGRAFIE

Zde zasilám konečně abych měl pokoj, úvod – ne ouverturu – k opeře: „Čertova stěna“.

(Bedřich Smetana Josefu Srbovi)

Hudební skladatel Bedřich Smetana (1824–1884) žil v období, které je v pracích o vývoji jazyka označováno jako obrozeneské (do 40. let 19. století) a poobrozeneské (od 40. let 19. století do počátku 20. století), tedy v období, které je po jazykové stránce zajímavé především nahrazením němčiny ve funkci vyšší psané komunikační variety češtinou a formováním, resp. ustalováním normy novodobé spisovné češtiny. V souvislosti s tím vyvstává otázka, jak tuto normu zvládali doboví mluvčí, případně do jaké míry o její zvládnutí usilovali, a dále otázka, u kterých jevů byla norma v pohybu a jakým směrem se vyvíjela.

Výzkum češtiny 19. století se dosud opíral především o texty literární nebo publicistické, tedy potenciálně korigované dobovými redakčními zásahy. Teprve v posledních letech se do popředí lingvistického zájmu dostává více také soukromá korespondence, jmenujme alespoň studie vzniklé v souvislosti s poslední edicí korespondence Boženy Němcové a nejnověji také v souvislosti s edicí veškeré dochované korespondence Karla Havlíčka. Unikátnost materiálu soukromé korespondence spočívá v tom, že se jeho prostřednictvím můžeme přiblížit reálnému dobovému úzu, který pro starší vývojové fáze češtiny v autentičtější podobě jinde zachovaný nemáme. Navíc soukromá korespondence umožňuje poznat i jazyk „obyčejných“ mluvčích, míněno mluvčích stojících mimo literární kruhy, protože i ti, kteří nepíší literární texty, píší (nebo alespoň v 19. století psali) dopisy. Jejich projevy přitom mohou být v jistém ohledu reprezentativnější ukázkou dobového stavu jazyka než projevy osob, které s češtinou profesně zacházely a na konstituování spisovné normy se mnohdy samy podílely. Mezi tyto z jazykového hlediska „obyčejné“ osoby patří také Bedřich Smetana.

Smetanův jazykový profil nebyl v dané době výjimečný: Smetana neměl české školy, byl vzděláván v němčině, němčina pro něj jistou dobu plnila funkci vyššího dorozumívacího prostředku, zatímco čeština sloužila pravděpodobně spíše v mluvené komunikaci soukromé. Na češtinu v psané komunikaci přechází Smetana až od 60. let 19. století v souvislosti se svým postupným zapojením do národně buditeckého procesu. Teprve tehdy si začíná cíleně osvojovat český pravopis a gramatickou normu spisovné češtiny. Uvážíme-li, že je to v době, kdy je mu více než 35 let a kdy je zcela zaměstnán hudebními a umělecko-organizačními záležitostmi, není překvapivé, že zvládnutí psané češtiny pro něj bylo dosti problematické. Domníváme se, že na projevech Bedřicha Smetany je možné modelově zkoumat, jaké jevy činily dobovému česko-německému bilingvnímu mluvčímu (sice vzdělanému, ale s jazykem profesně nespázanému) při přechodu na psané vyjadřování v češtině potíže. Cílem naší práce se tedy stává představit na základě dochované korespondence Bedřicha Smetany jeho češtinu a zároveň přispět k poznání konstituujícího se spisovného jazyka 2. poloviny 19. století.¹

Aby byly výsledky výše nastíněného výzkumu relevantní, musí se opírat o dostatečně rozsáhlý materiál. Smetanova korespondence je v tomto ohledu vhodným východiskem, neboť vzhledem k umělecké výjimečnosti osobnosti Bedřicha Smetany byl rozsah jeho korespondence značně široký a ze stejného důvodu se jeho dopisy ve velkém počtu zachovaly až do dnešních dnů: celkový objem odeslaných a přijatých listů, s nimiž jsme pracovali, tvoří více než 750 jednotek. Na jejich základě jsme pro vědecké účely vytvořili elektronický korpus Smetanovy česky psané odeslané a přijaté korespondence.

Pokud jde o použitou metodologii, zaměřujeme se na detailní rozbor jazykové materie (s využitím postupů korpusové lingvistiky), jeho výsledky interpretujeme na pozadí dobového kontextu a relevantních údajů ze skladatelova života (implicitně jsou užity některé postupy sociolingvistické metody jazykových biografí). V rámci prováděné analýzy věnujeme pozornost pravopisné a gramatické stránce Smetanovy korespondence, resp. především odchylkám od dobové normy psaného jazyka. Vzhledem k našemu hlavnímu cíli vycházíme vždy nejdříve z detailního rozboru reprezentativního a relativně jednotného vzorku 100 polooficiálních dopisů, u nichž lze předpokládat největší pisatelovu snahu o dodržení normy. Výsledky konfrontujeme se stavem v celku Smetanou psaných dopisů, který se snažíme popsat s využitím korpusových frekvenčních dat. Pro objektivnější poznání dobového úzu a také pro ověření prototypičnosti (případně naopak specifčnosti) Smetanovy psané češtiny porovnáváme zjištěné údaje s přijatou korespondencí. Protože je však celek přijaté korespondence značně rozmanitý, zaměřujeme se na různé pisatele diferencovaně. Pravidelně sledujeme zvláště dopisy Josefa Srba,

1 Podnětem pro takto orientované bádání se nám stala možnost spolupracovat s Muzeem Bedřicha Smetany v Praze při přípravě podkladů pro kompletní edici Smetanovy korespondence.

kterého vzhledem k typu vzdělání a profesního zaměření chápeme jako Smetanův jazykový protipól, nositele a znalce dobové spisovné normy. Reflektujeme však i dopisy jazykově nevzdělaných mluvčích. Při hodnocení zjištěných jevů z hlediska dobové normy užíváme jazykové příručky z odpovídajícího období, při zkoumání případného vlivu lokálního mluveného úzu vycházíme z Českého jazykového atlasu. Protože se doplňkově snažíme posuzovat zakotvenost zjištěných jevů i z hlediska časového, opíráme se pro srovnání též o studie o starším stavu češtiny 19. století (práce Bohuslava Havrána, Miroslava Grepla, Roberta Adama) a znalosti o dalším vývoji jazyka až po současnost.

Monografie je strukturovaná do tří částí. V první se věnujeme teoretickým východiskům: mapujeme stav zpracování problematiky v oblastech, jichž se náš výzkum tematicky nebo metodologicky dotýká (jedná se o práce zabývající se češtinou 19. století, životopisem Bedřicha Smetany, problematikou tvorby a využití specializovaných korpusů a korpusů češtiny 19. století, metodou jazykových biografii, specifiky korespondenčního materiálu), dále popisujeme jazykovou situaci v období, které sledujeme (resp. v období, které mu těsně předcházelo), a představujeme dobové jazykové příručky, o něž se opíráme při analýze.

Druhá část souvisí se zvolenou metodologií, zabývá se problematikou zpracování podkladů a nástrojů sloužících analýze a interpretaci zjištěných jazykových dat. Přinášíme v ní biografii Bedřicha Smetany zaměřenou na údaje relevantní z hlediska zkoumání jeho jazyka, přibližujeme materiál Smetanovy odeslané a přijaté korespondence, připojujeme i základní informace týkající se procesu jeho zpracování do podoby elektronického korpusu.

Stěžejní část textu představuje analýza Smetanovy korespondence. Zaměřujeme se v ní na nejvýraznější jevy z oblasti pravopisu a gramatiky (tvarosloví a syntaxe), výběrově též lexika. Odchylky od dobové normy psané češtiny interpretujeme na pozadí biografických údajů, mj. v relaci k působení mluveného úzu a pronikání němčiny. Jak již bylo řečeno, stav zjištěný u Smetany porovnáváme s korespondencí přijatou, s poznatky z dobových jazykových příruček a s poznatky z dalších studií o češtině 19. století. Smyslem je přispět ke zmapování dobové jazykové situace a nabídnout srovnávací materiál pro budoucí podobně zaměřené analýzy, které teprve jako celek mohou vést k objektivnějšímu poznání češtiny sledovaného období.